

Г.П.Бондаренко

*Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля, м. Луганськ*

ПРИНЦИПИ НАУКИ ПРО РІДНОМОВНІ ОБОВ'ЯЗКИ ІВАНА ОГІЄНКА І СУЧАСНІСТЬ

У статті розглядаються рекомендації Івана Огієнка щодо шляхів повернення українській мові належного їй місця не лише у сфері побуту, а й у всіх державних, громадських інституціях; створення сприятливих умов для оволодіння нею, особливо у період становлення своєї держави.

Ключові слова: рідномовні обов'язки, винародовлення, мовне лінивство, рідномовна політична несвідомість, свідомий член нації.

Іван Огієнко, у духовній діяльності митрополит Іларіон, людина енциклопедичних знань. Свій природжений хист і талант він однаковою мірою успішно застосовував як геніальний вчений, мовознавець, літературознавець, педагог, методист, письменник, перекладач, богослов, державний і громадський діяч. Важко сказати, в якій із названих сфер діяльності І.Огієнко залишив найпомітніший слід. Одне беззаперечно: він чесно і сповна служив українській справі, до останніх днів свого довгого і важкого життя не полишав сподвижницької діяльності на ниві відродження нації, в захисті, а згодом в утвердженні та розвії української мови та культури в цілому.

На жаль, переважна більшість творів Івана Огієнка і сьогодні є недоступною для українського читача: знаходяться вони за кордоном (переважно в Канаді), а та незначна кількість, що видавалася у нас у 20-х роках, ще донедавна перебувала в спецсховах як заборонена.

Ми маємо доступ лише до поодиноких праць цього геніального діяча української культури, що видаються останнім часом у нас та за кордоном. Як наслідок — відсутність серйозних монографічних досліджень багатогранного таланту цієї феноменальної постаті, особливо його діяльності на ниві розвою та популяризації української мови. Натрапляємо на поодинокі публікації на сторінках періодичних видань, написані, як правило, з нагоди чергової ювілейної чи пам'ятної дати. З-поміж них на особливу увагу заслуговують дослідження доктора філологічних наук, лауреата премії Івана Огієнка Миколи Тимошика, присвячені працям Огієнка щодо розвитку та історії української літературної мови, та Сергія Болтвіця, котрий вивчав особливості милозвучності української мови, визначені Іваном Огієнком, та його методичні рекомендації щодо викладання української мови учням середніх шкіл.

Така ситуація є небажаною, адже у багатому й різноманітному доробку вченого найвагомніше місце посідають дослідження й розвід-

ки з питань розвитку української мови та культури. Чому так глибоко і всебічно він зосереджувався на таких студіях? Певним чином відповідь на це запитання дають ось ці міркування вченого: *«Мова — душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки живе мова — житиме й народ, як національність. Не стане мови — не стане й національності: вона геть розпорозить між дужчим народом... От чому мова має таку велику вагу в національному рухові. Тому й вороги наші завжди так старанно тильнували, аби заборонити насамперед нашу мову, аби звести та знищити її доценту. Бо німого, мовляв, похваєш, куди забажаєш...»* [4, с.183].

Таким чином, метою нашої статті є аналіз рекомендацій Івана Огієнка щодо шляхів повернення українській мові належного їй місця не лише у сфері побуту, а й у всіх державних, громадських інституціях; створення сприятливих умов для оволодіння нею, особливо у період становлення своєї держави.

Зусиллям по відродженню української мови Іван Огієнко присвятив майже дев'ять десятиліть свого сповненого невсипущої праці життя. Такі зусилля вилилися у довгий список виданих у різні роки різних за характером і призначенням праць — від підручників, навчальних посібників, методичних порадників до фундаментальних монографій, які набудуть згодом міжнародного значення і принесуть авторові славу великого вченого світового масштабу.

Розуміючи, що *“мова — це наша національна ознака, в мові — наша культура, ступінь нашої свідомості”* [4, с.203], Іван Огієнко на посту міністра Освіти УНР у січні 1919 року підписує Закон про мову, яким передбачалося викладання в усіх типах шкіл українською мовою, крім того обов'язковим було безплатне відвідування школярами вистав і виступів українських театральних і хороших колективів, а 10 березня в усіх державних школах було оголошене днем літературних ранків і вечорів з обов'язковими лекціями про Т.Шевченка.

Ставши 15 вересня 1919 року міністром віровизнань, І.Огієнко підписує циркулярного листа єпископам Пимену і Фадею з вказівками: приступити до українізації церкви, зокрема проводити служби, читання, спів і тріб виключно українською мовою, причому *“...вимову українську заводити поступово й лагідно, а сама вимова повинна бути милозвучною”* [6, с.254].

Уже не маючи влади адміністративної, учений-мовознавець береться за створення підручників, таблиць для школи і самостійного вивчення української мови. Здобуває авторитет педагога, викладання якого визначалося високою науковою якістю, яскравістю викладу, доступністю, всебічністю характеристики мовних явищ. Такими методичними перлинами є *“Наглядна таблиця мило-*

звучності української мови”, “Наглядна таблиця українського правопису”, “Наглядна таблиця відмін наддністрянської й наддніпрянської літературної української мови”, безліч підручників для середньої та вищої школи.

Не полишив піклування Іван Огієнко про розвиток української мови й перебуваючи у вимушеній еміграції за кордоном. Вершиною наукової праці на ниві мовознавства цього періоду став п'ятитомник “Українська літературна мова”, виданий у Канаді протягом 1950-1952 років. У ньому розглянуто такі важливі питання, як: історія української літературної мови; граматичні особливості української мови; український літературний наголос; стилістичні та фразеологічні особливості української літературної мови. На превеликий жаль, до сьогодні цей п'ятитомник є недоступним для українських учених (він зберігається в Канаді) і чекає на своїх дослідників.

З метою пробудження широких кіл української інтелігенції від мовної байдужості, перебуваючи у Варшаві, Іван Огієнко вирішує випустити унікальний за своїм типом часопис “Рідна мова”, аналогів якому і за тривалістю випуску, і за широтою проблематики, і за результативністю впливу на читача досі не було.

Вже з самого початку виходу часопису (січень 1933) почала чітко вимальовуватися його лінія, спрямована на реалізацію головного гасла, висунутого І.Огієнком — *“для одного народу одна літературна мова, один правопис, одна вимова”* [6, с.303]. На обґрунтування цього гасла в статті “Без спільної літературної мови нема нації” учений писав: *“...мусимо творити одну спільну соборну літературну мову. Мусимо творити, коли хочемо стати нацією. Мусимо бути нацією, коли хочемо бути народом незалежним”* [5, с.256].

Усвідомлюючи, що не тільки єдність правопису, а й *“єдність наукової термінології — це сильний двигун розвитку науки, а тим самим і культури народу”* [3, с.35], редакція “Рідної мови” справою надзвичайної ваги визначила підготовку різноманітних матеріалів щодо створення термінологічних словників (“Словник чужих слів”, “Матеріал до словника окремих говірок”, “Шкільна термінологія”, “Українська канцелярійна мова”, “Спортивна мова наших учнів”, “Автомобілева термінологія”, “Військова термінологія” та ін.) та формулювання наукових засад побудови української термінологічної бази.

Провідним принципами формування галузевих терміносистем були проголошені єдність наукової термінології, якої мусять дотримуватися всі, та рідномовна основа термінологічних одиниць, оскільки *“для розвитку культури й всенародної свідомості народу сто-крат корисніш мати одну, хоч і недосконалу, але соборну термінологію, аніж термінологію запозичені, хоч і ліпші”* [3, с.36].

Створювати наукову термінологію повинні виключно вчені-мовознавці, запроваджувати до життя — уряд, а громадяни повинні покірно сприймати її.

Кожний термін повинен відповідати таким вимогам: “1. *Мусить бути створений на рідномовній основі.* 2. *Мусить найповніше віддавати вложену в нього думку,* і 3. *Не мусить викликати ще й іншого розуміння*” [3, с.36].

Однак навіть наполегливої праці науковців замало, допоки “*кожний інтелігент вільної професії: лікар, адвокат, інженер, дантист, кооператор, купець, агроном, землемір, нотар, артист, маляр, та ін. не будуть знати своєї літературної мови й розмовляти тільки нею зі своїми клієнтами й тим самим ширити знання цієї мови й підносити повагу до неї, дбати про добрий розвиток своєї фахової термінології*” [3, с.36]. Свідоме нехтування рідною мовою І.Огієнко вважав промовистими ознаками “*мовного лінивства та рідномовної політичної невідомості*” [3, с.36].

Байдуже ставлення українців до власної мови ображало й по-всякчас непокоїло видатного борця за її розвій та поступ. Щиро вірячи, що лише “*рідна мова — найголовніший ґрунт на яким зростає і цвіте нація*” [3, с.12], І.Огієнко створює “Науку про рідномовні обов’язки” — програмовий твір, гідний найвищої оцінки мовно-державницької свідомості його автора. Ідеї, проголошені багато років тому не втратили своєї актуальності й до сьогодні. Вони можуть стати міцною основою будь-якої урядової програми сприяння відродженню української мови як державної. Якою ж має бути мовна політика за І.Огієнком?

Найголовнішу роль по впровадженню української мови у всі сфери життя вчений покладав на державу. Адже тільки держава має всі необхідні важелі для стимулювання розвою своєї літературної мови через “*церкву, пресу, школу, письменників уряду, судівництво, інтелігенцію, театр, кіно, радіо та ін., що зобов’язані вживати доброї соборної літературної мови*” [3, с.13]. Проте сприяння розвитку та розповсюдженню державної мови не повинно відбуватися за рахунок мов національних меншин. Відсутність сприятливих умов для розвитку мов національних меншин завдасть непоправної шкоди соціальному спокою нації, оскільки неминуче призводить до “*мовного винародовлення, котре завжди провадить моральне каліцтво, а воно — найплідючіший ґрунт для різних злочинів*” [3, с.13]; робить з представників недержавних народностей “*своїх неприхильників, що завжди загрожуватимуть політичній силі їй*” [3, с.14]. Але при цьому мовознавець зазначає, що державна мова мусить бути тільки одна. Лише спільна державна мова надає народові глибокого почуття “*всенаціональної одності, за якої всі нації боронять одна одну*” [3, с.16]. Наявність двох чи більше державних мов, на думку Огієнка, неминуче призведе до розколу нації.

Найактивнішими помічниками держави в творенні соборної літературної мови повинні стати: письменники, котрі мають “*не тільки найдосконаліше знати свою соборну літературну мову, але й постійно збільшувати це своє знання*” [3, с.20]; преса, кожне видання якої

“мусить мати мовного редактора й коректора, не випускати твори без відповідно мовної редакції, видавати їх тільки соборною літературною мовою та правописом” [3, с.23]; церква, бо *“служби Божі в нерідній мові виховують у народі шкідливу байдужість до своєї мови й віри”* [3, с.23]; чиновники державної служби, котрі повинні вживати *“соборної літературної мови, вимови й правопису”* [3, с.37] та подавати тим самим приклад іншим; учителі, бо учитель, що *“навчає тільки місцевою мовою, приносить тим велику шкоду єдності свого народу”* [3, с.26]; учені, оскільки наука чужою мовою не знаходить відгуку в серцях вихованців.

Починатися мовне виховання повинне в родині. Найбільша відповідальність у цьому покладається на матір, оскільки жінка завжди чуліша до рідної мови, а тому сильніше впливає на мовне виховання дітей. *“Кожна свідома мати повинна пам’ятати, що та мова, яку вона прищепить дитині з молоком своїх перс, зостанеться в неї на ціле життя за наймилішу мову цілого світу”* [3, с.28].

Продовжувати естафету родинного виховання любові та поваги до мови мусить школа. Для цього серед школярів повинні створюватися “Гуртки плекання рідної мови”, проводиться свята рідної мови, а шкільні бібліотеки мати зразковий добір книжок для вивчення літературної мови з необхідними граматиками, словниками, довідковими книжками й мовними журналами. Адже за відсутності рідних шкіл *“народ позбавляється найсильнішого двигуна свого духовного розвитку й засуджується на культурне й національне каліцтво”* [3, с.26].

Завершуватися перетворення “етнографічного народу в культурну націю” має у вищих національних рідномовних школах. Як зазначає видатний педагог, *“народ, що не має своїх вищих рідномовних шкіл все ж таки мусить мати необхідні підручники рідною мовою для всіх ділянок вищої науки, а гуманітарні, педагогічні, правничі й богословські факультети вищих шкіл мусять викладати своїм слухачам і Науку про рідномовні обов’язки”* [3, с.31]. Причому відповідальність вищих закладів у плеканні дбайливо ставлення до соборної літературної мови є найбільшою, оскільки *“студент, що не знає своєї соборної літературної мови, чинить тим злочин супроти свого народу й стає йому зайвий, бо не має найсвятішого — почуття єдності нації”* [3, с.32].

Лише за зазначених умов, на думку Івана Огієнка, можливе повноцінне повернення української мови не лише у сферу державного вжитку, а й у повсякденне побутове спілкування громадян. Тільки послідовно втілюючи в життя принципи Науки про рідномовні обов’язки, ми зможемо виховати свідомих громадян, котрі пишуться своєю мовою, знають і люблять її, піклуються про її чистоту та розвиток, не дозволяють глумитися над нею ні своїм малосвідомим співвітчизникам, ні чужинцям, свято дотримуються десяти найголовніших мовних заповідей свідомого громадянина, проголошених

митрополитом Лларіоном, найголовніша з яких “практично знати свою літературну мову й вимову та свій соборний правопис, працювати для збільшення культури своєї літературної мови” [3, с.15].

Список використаних джерел:

1. *Болтівець С.* Іван Огієнко про деякі особливості української мови // Дивослово. — 1996. — №1. — С.14-20.
2. *Лларіон.* Навчаймо дітей своїх української мови, Вінніпег, 1961. — 52 с.
3. *Огієнко І.* Наука про рідномовні обов'язки. — Львів: Фенікс, 1995. — 46 с.
4. *Огієнко І.* Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. — К.: Абрис, 1991. — 272 с.
5. *Тимошик М.* Весь вік, весь труд віддав Україні // Пам'ять століть. — 1997. — №1. — С.71-85.
6. *Ювілейна* книга на пошану Митрополита Лларіона. — Вінніпег, 1958. — 318 с.

In article focuses on Ivan Ohienko's recommendations concerning ways of assuring the status of the Ukrainian language in all state civil establishments. Favourable conditions for mastering it, especially in the period of native state formation.

Key words: the obligations of the native language, national degradation, language laziness, language political irresponsibility, conscious member of a nation.

Отримано: 28.04.2005 р.

УДК 801.73.0

Л.І.Бондарчук

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ШЛЯХАМИ ДО ІСТИННОГО ШЕВЧЕНКА: ЗА СТОРІНКАМИ ДОСЛІДЖЕНЬ І.ОГІЄНКА ТА Я.ДЗИРИ

Представлені у зіставленні методи досліджень І.І.Огієнка та Я.Дзири, що ведуть до істинного, не сфальшованого Т.Шевченка.

Ключові слова: цензура, комуністична ідеологія, текстологія, віруючий християнин.

*Він світильником був,
Що горів і світив
Св. Письмо*

Ми звикли до характеристики видань Шевченкових творів як дореволюційних (прижиттєвих та після заслання), дорадянських чи радянської (комуністичної) доби. Майже не говориться про долю виданих Шевченкових творів як певну систему, що віддзеркалювала стан суспільно-політичної думки в царській Росії, пізніше в УНР, в